ГРИНБЭРГ

ЙОЧАМ МОШТЭН ЧИКТЫЗА

ССР УШЭМ КАЛЫК-ВЛАК РЎДО САВЫКТЫШ
Моско ★ 1929

ГРИНБЭРГ

ЙОЧАМ МОШТЭН ЧИКТЫЗА

ССР УШЭМ КАЛЫК-ВЛАК РЎДО САВЫКТЫШ
Моско ★ 1929

Главлит № А-39986
Тираж 2000 экз.

Заказ № 983

Йочам моштэн чиктыза.

Йочам кузэ прамай, йöршын чиктышаш нэргэн шуко ава-влак огыт шинчэ. Йочам кузэ чиктымым шинчаш пэш кӱлэш. Сайын,моштэн чиктэт гын, йочатат сай лийэш, тарай гай йошкаргэн коштэш. Тудым моштыдэ чиктэт гын, кыльдым да кольдым вэлэ лийэш, чолак лийэш, кушкын ок кэрт, адэмэ тӱсыжӓт ок пуро. Тэвэ сандэн, йочадам сай ышташ шонэда гын, нунылан вургэмым ышташ, чикташ тунэмза. Ты кнагаштэ мэ тэвэ ты нэргэн пэш палын каласэн марий ватэ-влаклан умландарэн пунэна.

Йочалан вургэм молан кӱлэш?

Тыгэ йодмылан йужо йэн шыль воштылалэш дыр. Паша воштылмаштэ огыл. Тэвэ колышт ты нэргэн ойлымым. Коч моганьэ таза йочанат кап шокшыжо (тэмпэратура) 36 гыч 37 градус мартэ лийэш. Тэвэ йочан шокшылыкшо туганьэ лийэш гын, нжэ тудын капшэ сайын кушкэш. Шокшылыкшо тулэч шуко йа шагал лийэш гын, йоча чэрлана. Сандэнэ йочан капшэ туганьэ ик тӱрлö

шокшылыкышто лиймыжэ пэш кўлэш. Тўжвäл шўлыш тўрлэштэш гынат (мут гыч, тэлым йўштö, кэнгэжым пэш шокшо лийэш), йоча кап шокшо коч кунамат ик ганьэ лийжэ. Илымэ касымэ годым тугак лийэш. Вара кузэ капын шокшылыкшо ик ганьыштэ шога?

Чонан кап шкэнжым шкэ ырыкта. Кўлэш шокшым тудо шкэ ышта.

Йочан кочмыж, шўлымыж, коштмыж, курштылыштмыж годым тудын кöргыштыжö эрэ шокшо лийын шога. Мут гыч куржына, коштына, иктаж мом ыштэна гын, тунам мэ ырэна—тыдым кажныпа шинча. Капыштэ шокшо пэш шуко ышталтэш. Тыдым тыгэ умландарэн каласаш лийэш: мут гыч, уло лийшэ шокшо капэш кодэш ильэ гын, ик суткат пэлыштэ кап шолмашкэ шуэм, тугадар шокшо лиэш. Вэс тўрлын манат гын, кап тэмпэратур шолмо тэмпэратурыш шуэш. Илышштэ тугэ ок лий. Лийшэ шокшо кап гыч тўжвäк ойырла. Кап гыч шокшо тўрлын лэктэш, эн шукыжо—коваштэ коч. Куго йэнгын уло шокшыжым 5 ужашыж гыч 4 ужашыжэ коваштыж гоч тўжвäк лэктэш. Йочан шокшыжо коваштыж коч тулэчат шуко лэктэш. Вара кузэ шокшо коваштэ коч лэктэш?—Тўрлын. Ту лэкшэ шокшылык дэн кап йырсэ улшо шўлўш ыра, адак мэмнан кучылтмо, тўкнылмö наста-влакат ту шокшо дэнак ырат, мут гыч, йўштö пырдыж, тöрза, кўвäр онга, молат. Адак пўжäлтын пўжвўд нарыш савырнымэ годым адэмэ кап шокшыжо шуко пыта. Кап гыч шокшо лэкмаш шагалэмынат, шукэмынат кэртэш. Ты

пашам коваштэ шкак ышта. Мут гыч кэнэж шокшо годым кап гыч коваштэ шокшым шуко луктэш. Тэлэ йўштӧ годым шокшо кўлэш, сандэнэ коваштэ кап гыч шагал луктэш. Коваштэ йымалнэ пэш изэ гына корно-влак дэн вўр коштэш. Ту корно-влакым рушла „кровеносные сосуды“ маныт. Коваштэ йымач эртышэ вўр коваштылан изыш шокшым нуэн кода. Коваштэ йымалнэ вўр шуко йога гын, коваштат чот шокшэмэш, тўжвäк шокшым шуко луктэш. Йўштӧ годым коваштэ йымалнэ улшо вўр шэр-влак туртыналтыт, изэмыт, сандэн туш вўр шагал толэш, коваштыш тўжвäк лэкшаш шокшат ок тол. Сэдыгэ шокшо саклалтэш. Кэнгэж шокшо годым вўр шуко толмо дэн коваштэ йошкарга, шуко пўжалтäлтэш, сандэн капат шуко шокшыжым тўжвäк луктэш, пытара.

Тугэ гынат, капыштэ ик тўрлӧ шокшылыкым кучаш капын шкэнжым шкэ аралымэ гына ок ситэ. Йанлыкым налына гын, шокшо вэрыштэ илышыжэ йўштӧ вэрыштэ илэн ок кэрт, йўштӧ вэрыштэ илышыжэ—шокшышто. Йўштӧ вэрыштэ шкэнжым йўштӧ дэч арала, шокшо вэрыштэ—шокшо дэч.

Вургэм тэлым йўштӧ дэч арала, кэнгэжым шокшо дэч, чот ырыкталтмаш дэч. Изэ йочалан, азалан манат гын, вургэм пэш кўлэш. Нуно изэ улмыштлан лийын шкэныштым йўштӧ дэчат, шокшо дэчат аралэн огыт кэрт, огыт мошто. Йоча-влак тэлым пэш чот кылмэн, кэнгэжым пэш чот ырэн кэртыт, нуным тувэч вургэм арала.

Вургэм йӱштӧ дэчат, шокшо дэчат арала.

Молан вургэм ырыкта.

Вургэм йочалан шокшым ышта, кӱмӱлжым сайэмда. Молан тугэ ыштымыжэ палэ: вургэмым йужым воштшо аламан кондыштшо пасма, выньэр штраш дэн ургат. Кэнгэжым кэчэ шокшо дэч аралалтшаш вэрч, кэчэ шокшо дэч аралышэ наста дэн вургэмым ургат. Пэш шокшо эллаштэ вургэмым тэвэ тыдлан вэрч ыштат. Мэмнэн элыштына вургэм кап шокшым кучышаш вэрч, йӱштӧ дэч аралалтшаш вэрч ышталтэш.

Кап дэн вургэм коклаштэ улшо шӱлыш кап дэч ырэн капым ырыктэн шога. Адак шӱлыш шкэ воштшо шокшым куштулгын ок эртарэ, вольык мэж дэч 9 кана шагал эртара. Пӧрвӧйрак шӱлыш капым йӱштӧ дэч арала, шокшэмда манмэ сайыр чучэш. Тугэ гынат, тыгэ каласымым илыш гыч ужаш лийэш.

Мут гыч, чайнык чайым йа кунган чайым ынэт йӱкшэмдэ гын, тудым йырым йыржэ кагаз дэн вудыл. Кагаз дэн чайнык коклаштэ шокшо шӱлыш погына, чайнык йатыр сагат ок йӱкшэм, шокшак лийэш.

Могыр шокшым шӱлыш кучэн шогымым адак тэвэ тывэчат ужаш лийэш. Мут гыч кажнэ вургэм ӱмбӓл шокшылыкым тэрмомэтр дэн висэн ончат. Ик йэнгыным висэн ончэнытат, тыгэ лийын:

чараватырын йэнгын коваштэ шокшылыкшо—30°, ик тувур чийымэ ўмбäч — 29,5°, кок тувур чиймöнгö тувур ўмбäл шокшылык—24,8°. Адак ты тувур ўмбäч жилэтым чийэн, вара 22,9° лийын. Жилэт ўмбäч шовырым чийэнат, 19,4° лийын.

Моганьэ вургэм эн шукыжым йўштö дэч арала.

Тўрлö вургэм адэмым тўрлын ырыкта. Тэлэ йўштыштö шўкшö мыжэрым чийэт гын, кўмўлэт ик тўрлö, кўрўкым гын—вэс тўрлö, тулыпым чийэт гын, пэш шокшо. Тўгэ гынат, вургэм ырыкта манмэ йонгылыш лийэш. Вургэм ок ырыктэ, тудын ныма шокшыжат укэ, тудо кап гыч лэкшэ шокшым гына шаланымэ дэч чарэн шога.

Вара тугэжэ моганьэ вургэм кап шокшым шаланымэ дэч эн сай чарэн кэртэш? Вургэмыштэ шуко шўлыш улан вургэм. Мут гыч, кўрўк мэж пырчэ-влак коклаштэ шўлыш 95%, сандэн кўрўк шокшо. Штраш мыжэрым налына гын, шўлыш шагал, сандэн шокшыжат кўрўк дэн тангастармаштэ шагал. Молан выньэр, пасма вургэмым гына йўштышто чийаш лийдымыжэ ындэ тывэч палэ, нуно адэмэ шокшым чарэн огыт кэрт, воштышт колтат.

Адак ик ганьэ мачэрйак тўрлын ышталтын гын, шокшо кучымашыжат тўрлö лийэш. Шэм тўсäн вургэм шокшым кэчэ дэч кок кана шуко налэш, сандэн шэмым чийымаштэ кэнгэжым пэш пўжäлтынä, тугань мачэрйал дэнак ыштымэ ош вургэмым чийэна гын, огына.

Тэлэ вургэмлан могань мачэрйал сай.

Тэлым шагал мачэрйал дэн ыштымэ шокшым шуко кучышо вургэм сай. Йоча вургэм нэлэ ынжэ лий. Нэлэ—тудын изэ капшылан, шӱмжылӓн йӧсӧ лийэш. Йочалан тэлыжлан мэж дэн ыштымэ вургэм сай.

Молан ночко вургэм кылмыкта.

Нӧрышӧ вургэм кап шокшым чарэн ок кэрт. Моланжэ палэ: нӧрышӧ вургэмыштэ шӱлыш олмэш вӱд лийэш. Вӱд шокшым ок чарэ. Адак вӱдлӓн шканжэ пушыш савырнаш шуко шокшо кӱлэш. Вэс могырым нӧрышӧ вургэм канэш пижэш, сандэн кап дэн вургэм коклаштэ шокшым чарэн шогышо шӱлыш ок лий. Адак нӧрышӧ мэж вургэм шокшым ик канат пэлэ нарэ шуко колта, нӧрышӧ пасма вургэм кум канат пэлэ дэчат шуко.

Йочам йырым-йыр ида пидышт.

Ӱмбӓлӓн ӱмбӓлӓн чийымэ вургэм шокшо лийэш. Моланжэ палэ: ту вургэм-влак коклаштэ шокшым тӱжвӓк лукдымо шӱлыш лийэш. Сандэн монар шуко чийэна, тунар шокшо вэлэ лийэш.

Тэлым йочалан шуко чиктат, тудлан шокшо лийэш—тыдэ сай. Тугэ гынат, йужо ача-ава-влак пэш шуко чиктымышт дэн йочаштлан зийаным вэлэ кондат. Йоча кушталыштэш, пэш ыра, ту пэш ырымыжэ тудлан зийаным вэлэ ышта. Сандэн йочам чиктымэ годым тыдам шинчэн шогыман.

Йочалан могань вургэмым мо дэн ыштыман.

Йоча вургэм могань лийшашан.

Йочалан вургэмым ыштымэ годым, вургэм йочам йӱштӧ дэчат, шокшо дэчат арала манын гына шоныман огыл. Тыдлэч посна адак вургэм йочан коваштыжым лаврангмэ дэч арала. Чын, коваштэ адэмылан пэш куго пашам ышта. Мут гыч, капыштэ шуко шокшо погына гын, тӱжвӓк луктэш; шагалэмэш гын, лукмыжым чара. Могыр коваштэ лавырга гын, ыштымашыжэ чарна, адэмэ чэрлана. Сандэн вургэмын могыр коваштым лавыргыма гыч аралымыжэ пэш кӱлэш, пэш куго паша, тыдым ныгунамат мондыман огыл. Тыдлэч посна могыр коваштын кӱлэшлыкшэ куго. Тудо йырым-йыр капым авыра, туш пураш тӧчышӧ микроб-влакым ок пурто. Тывэч палэ: коч моганьэ изэ йора вэрэт уло гынат, тудым пытараш тыршэ, укэ гын, тувэч чэр бактэрий капыш пурэн, адэмым чэрландара. Вургэм коваштым тӱрлӧ нузулгымаш дэч, йора лиймэ дэч арала.

Тудлэч посна коваштыштэ 3 мильйон нарэ пэш изэ, тыглай шинча дэн уждымо рож-влак улыт. Ту рож гыч пӱжӓлтмэ вӱд лэктэш. Пӱжӓлтмэ вӱд дэн пырльа каплан йӧрдымӧ тӱрлӧ йадвлак лэктыт. Пӱжӓлтмэ вӱд дэн пырльа йад лэкмэ тывэч палэ: мут гыч, мэ пий вӱрыш ик чӱчӓлтыш иӱжӓлтышым колтэна гын, тудо пӧрдӓл

кола. Йочан уло коваштыжын 3 ужаш гыч ик ужаш утларакшым тул нулал налэш гын, йоча кола. Тул нулалмэ коваштэ ыштымэ пашажым чарныма гыч тыгэ лийэш.

Сандэнэ йочан коваштыжым эрыктэн шогаш кўлэш, тудым эрэн ашнаш, арньаш пöрык лэвэ вўдэш шовын дэн мушкаш. Коваштэ гыч лэкшэ вигэ наста-влакат кап ўмбäлäн кодыт гын, тунам йоча чэрлана, тўрлö йора-влак лийыт. Икшувэдым тазан ашнынэт гын, эрэн кучо.

Йочалан тэлэ вургэмым мэж дэн ыштэ.

Мэж дэн ыштымэ вургэм пэш сай. Моло вургэм дэн таҥастарымаштэ мэж вургэм коваштэ гыч лэкшэ парым ик канат пэлэ шуко налэш, ольан шалата. Адак мэж вургэм вошт йўж коштмыжым ок чарнэ. Моло мачэрйал, выньэр да монь, туганьэ огыл, вўд пурат, выньэр пырчэ-влак иктэ-вэсышт дэн лўмылäлт вэлэ шинчыт.

Йоча тувур-йолашлан мэж ок йöрö.

Мэж вургэмын ҥачар могыржат уло. Мэж вургэм йочан могыржым чыгылта, тувэч тўрлö чўнчä, коваштэ чэр лийын кэртэш. Адак коваштэ гыч лэкшэ мэж вургэмым тэммэ дэн тудо ўпшäлтäш тўҥäлэш. Чўчкўдын мушкат гын, йылэ пыта, йуж коштмо вэржат ок лий, нэлэмэш. Мэж вургэмын йочам пэш ырыктымыжэ йоча могырым нэчкэмда.

Йоча тувур-йолашым мо дэн ургыман.

Мэж вургэмым йочалан шыжым да тэлым тӱжвäч чийаш сай, тугэ гынат, тудо тувур-йолашлан ок йӧрӧ. Сандэн йочалан тувур-йолашым пасма дэн, лӱмын кумо йолашлык дэн ыштыман. Йочалан тувур-йолашым ош мачэрйал дэн ыштымэ сай.

Йоча вургэмым эрэн кучыман.

Молан лавра вургэм зийанлэ.

Вургэм чийымэ дэн пэш вэстӱрлэмэш: тоштэмэш, молэмэш, лаврангэш. Тоштэмшэ вургэмыштэ шӱлышäт шагал лийэш, сандэн тудо шокшым тоштыж ганьак пэш чарэн ок кэрт. Йоча вургэм пэш йылэ лавырга: пуракшэ, тэрысыжэ, ик мут дэн тӱньäштэ моганьэ лавра уло гынат, тудо йоча вургэмыштэ лийэш. Мут гыч 20 крэмга йоча вургэмым налына гын, мушмо дэч ончыч тудо 21—22 крэмга лийэш. Тэвэч вургэмыштэ лавран шукылыкшо палын койэш. Тыдымат мондаш ок кӱл: лавра вургэм дэн тӱрлӧ чэр шаланэн кэртэш, мут гыч скарлатин, шэдра, кальэр, вӱр пушкэдыш, тип. Сандэн йочалан моло йоча вургэмым кон вӱдэш, йа шовын дэн мушдэ ныгунамат чикташ ок кӱл.

Вургэм гыч лаврам кузэ эрыкташ.

Йужо ава-влак йоча вургэмыштым тойа дэн шоплэн налытат, ындэ йоча вургэмым эрыктышна

малдат. Тыдэ йонгылыш. Йоча вургэмым пэш сайын кон вўдэш йа шовын дэн мушман. Тунам ижэ эрыкташ лийэш.

Йоча тувур-йолашым кузэ мушман.

Йоча тувур-йолашым куго йэнг-влак наста дэч посна, посна атэш мушкаш кўлэш. Ту атэш йочам мушкашат, моло вургэмым мушкашат ок лий. Лавра тувур-йолашым лэвэ кон вўдэш нöртэн тудым иктаж сагат йа ик йўд воштак шинчыктыман. Тувур-йолашым викок шокшо вўдыш пышташ ок йöрö, тугэ ыштымаштэ лавра пырчэ-влакэш чот пижын шинчэш, варажым тувэч пэш йöсын ойырла. Лаврам ойырышаш вэрч тувур-йолашым кид дэн йыгат, ўш дэн кырат. Варажым эрэ вўдэш шўй-äлтэн йунчалын коштат.

Тувур-йолашым аза илымэ пöртэш мушкашат, кошташат ок кўл. Пöртэш коштэт гын, шўлыш нэлэмэш, азалан йöсö лийэш. Эрэ йўштö йа парланэн шогышо пöртыштö илышэ йоча-влак пушкудо, ангыра, вийдымэ лийыт. Нуно вашкэ чэрланат.

Йоча вургэмым пурак дэч эрыктыман.

Шуко годым йоча вургэмым пöртэшак почкат, пурак-лавра дэч эрыктат. Тыгэ ыштымаш пэш куго йонгылышлык. Тыгэ ыштэн йочам ўмўржö мучко чэрлэ ышташ лийэш. Мут гыч, почкымо пурак йочан логарышкыжэ пура, тудым кокырыкта. Пурак дэн нырльа логарышкыжэ кокыртыш чэр бактэрий пура гын, кокыртыш чэран

лийэш. Сандэн йоча вургэмым тӱжвӓлнэ, оралтыштэ гына эрыктыман. Йоча вургэмым кэнгэжым чӱчкӱдынӓк кэчыш луктын сакалыман. Вургэм ыштэ улшо тӱрлӧ чэр микробым кэчэ пытара.

Йочам лавра тувур-йолаш дэнэ кондыштман огыл.

Ава икшувыжым таза, вийан, кӱмӱлӓн ыштынэжэ гын, тудо йочажым коч кунамат эрэ тувур-йолаш дэн, эрэ вургэм дэн кондыштшо. Эрэ вургэм дэн коштмо коч кӧлӓнӓт кӱмӱллӧ, йочалан тулэчат.

Коч моганьэ лавралыкат йочан могыржым йорангда, ӱпшӓлтмӓшкэ намийа. Ӱпшӓлтмэ дэн йоча йыргэ йужат пужла. Пужлышо йуж дэн шӱлӓш пэш зийанлэ. Туганьэ йуж дэн шӱлымӧ, шӱйшӧ кочышым кочкмо дэн иктэ лийэш. Йочан капшым эрэштэ кучышаш нэргэн мэ ойлышна. Йочан тувур-йолашыжым чӱчкӱдын вашталтылат гын вэлэ тудым эрэштэ ашнэн кэртат. Тунам могыр лавра тувурыш шынгэн шога, тудо вӱд дэн мушмо дэн иктэ лийэш. Сандэн ик тувур-йолашым кудашыктэн йочалан лавран вэс тувур-йолашым чикташ ныгунамат ок кӱл.

Школыш шудымо йочалан тувур-йолашым йочалан арньаш кок кана вашталтыман. Йужо ававлак арньаш кок кана эрэм вашталташ тувур-йолаш ок ситэ маныт. Тыдэ йонгылыш ойлымаш лийэш. Ава-ача икшувыжым йӧрӓтӓ гын, тудо икшувыжым эрэштэ ашнэн кэртэш. Адак йочан тувур-йолашыжым кудашмыжмӧнгӧ садэшак мушкаш кӱлэш. Кужаш кийыктэт гын, вургэм йылэ шӱкшэмаш, адак ӱшшыж дэн йырсэ йужымат пужа.

Лавран тувыр-йолашым кушто кийыктыман.

Йочан тувур-йолашыжым кудашмöнгö тудым пöртыштö кийыктыман огыл. Тудым иктаж пэтыртышан йашныкыш пыштэн пöртöнчык йа клатыш шындыман. Ныгунамат лавран тувур-йолашым олмо йымак кышкыман огыл. Туш оптэт гын лавра вургэм ўпш дэн йоча чэрлана, анырга.

Тий дэч саклалтса!

Йоча вургэмыштэ тий ынжэ лий, тыдым пэш шайлыман. Тий пура гын йочалан эрыкым ок пу. Адак тий дэн тўрлö чэр шаланэн кэртэш. Мут гыч, тий тип чэрым шалата.

Йоча вургэм пэш простой лийжэ.

Йоча вургэм пэш простой лийжэ. Вургэмыштэ тўрлö кўлэш-кўлдымäш чэвэрландарымэ насташтвлак ынышт лий. Вургэм простой лийэш гын, тудым мушкашат, эрэн кучашат куштулго.

Йочан эрэ тувур-йолашыжым кушто кийыкташ?

Йочан эрэ тувур-йолашыжым сандыкышто кийыктыман. Тушан пуракат шичдымашлык, лаврат пиждымашлык лийжэ.

Йоча-влакым эрэлыклан, порадкылыклан туныктыза!

Вургэмым эрэн кучаш йочам изыньэкак туныктыман. Вургэмым эрэн кучэт гын, тудо йылэ ок шўкшэм. Мэмнан шуко марий йоча-влак йонда-

лышт гыч лаврам эрыктыдэ пöртыш пурат, тошкэштын кӱвäр оҥам лавыртэн пытарат. Ту лавра кошкэн пурак лийэш, шӱлыш дэн пырльа логарыш пура. Туганьэ пуракан шӱлыш изэ йочалан пэш алама, ту пурак дэн пырльа йоча кöргыш чэрат пурэн кэртэш. Йочам кудашмэ вургэмжым ик вэрыш сакаш туныкташ кӱлэш, тӱрлö вэрэ ынжэ кышкылт. Мут гыч, ушшыжым тöрыш, мыжэржым опса тöрыш, молат. Тугэ тӱрлö вэрыш кышкымэ вургэмэш пурак шинчэш. Вара тудым эрыкташ тэк укэлан жапым эртараш кӱлэш.

Йочам мут дэн гына огыл, паша дэнат ончыктэн туныктыман. Йочадым эрэлыклан туныктынэт гын, шкат эрэн илэ. Лавран илышэ йоча шканжат, молыланат тушман. Тудо шкэ гына огыл, моло-влакымат чэрландарэн кэртэш.

Йоча вургэмым моштэн ургымо.

Йоча вургэм ургаш мачэрйалым кузэ пӱчкэдыман?

Йоча вургэмым ургышаш вэрч мачэрйалым пэш моштэн пӱчкэдаш кӱлэш. Моштыдэ пӱчкын ургымо вургэм, мачэрйалжэ сай гынат, йочалан куго зийаным кондэн кэртэш.

Йочан вургэмжэ простой, куштулгын чийшашлык лийжэ. Адак ту вургэмым тудо шкэ чийэн моштыжо. Эрэ, сай, моштэн ургымо вургэм гына йочалан йöрä, кэлша—тыдым ава-влаклан шинчэн шогаш кӱлэш. Вургэмыштэ коч моганьэ вэрыш-

тыжат могырым коштыктышо моклака ганьжэ монь ынжэ лий. Вургэм капэш пижынрак шогыжо, кап дэн вургэм коклаштэ йуж коштшашлык лийжэ. Ныгуштат могырым ынжэ пызырэ, ынжэ кысэ, могыр коваштым ынжэ йыгэ. Вургэм йочан вачыштыжэ гына шып пижын шогыжо, моло вэрыштэ эркын лийжэ.

Кысык вургэмын зийанжэ.

Кысэн шогышо вургэм йочалан пэш зийанлэ. Эн шукыжым тувыр шӱшӓ кысык лиймэ зийанлэ. Шӱйыштӧ вуй торыкыш вӱрым намиййшэ вӱр корно уло. Шӱшӓ кысык годым вӱр вуйыш мийымыжым чарна. Сандэн вуй кошташ тӱнгӓлэш, йоча нэнчышан лийэш. Тэвэ ты могырым: шӱшӓм кок могырыш колтымо тувыр сай. Вургэм изэ йочан изэ онгжым кыса гын, тыдат пэш куго зийанлык. Моланжэ палэ: кысалтшэ онг дэн йоча сайын шӱлэн ок кэрт, тунам вара шӱлыш ситышаш нарэ йочан онгышкыжо ок пуро. Мӱшкӱрым пиктымат — зийанлык. Пикталтшэ мӱшкӱрыштӧ мӱшкӱр пушто кочышым тыгыдэмдэн ок кэрт, сандэн мӱшкӱр кошташ тӱнгӓлэш. Йондал кандрамат пэш чот кысэн кылдаш ок кӱл. Тугэ ыштымаштэ йол вӱрлӓн кошташ эрык ок лий.

Кысык вӱргэм шагал ырыкта.

Кысык вургэм чийымаштэ вургэм дэн кап коклаштэ шӱлыш пэш шагал кодэш, сандэн тудо кок кана шагал ырыкта.

Йоча тувур-йолаш.

Тэлым йочалан йатыр пачаш чиктат манна. Эн ончылтэнак тувурым чиктат. Тувур йочалан эркын лийжэ. Коҥыла йымалжэ кысык ынжэ лий, кошташыжэ эркын лийжэ. Малаш посна тувурым ыштымэ сай. Ту тувур йол шарчашкыжэ шушо лийжэ. Йочалан малашыжэ посна туганьэ кужо тувурым чиктыман. Тувуржо кужо лийэш гын йоча тӱлэ тарманжым кучылташ ок тунэм. Тувур кӱчӱк лиймэ дэн шуко йоча тӱлэ тарманжэ дэн модаш тунэмэш. Тугэ модын тазалыкшым пытара. Тудым рушла „онанизм“ маныт. Йочан тӱлэ тарман дэн мотмыжым шайлаш кӱлэш, туганьэ алама сомылжым пытараш. Ик мут дэнэ, йочан тувур-йолашыжэ эркын лийжэ.

Тӱжвӓл вургэм.

Йочалан тэлым тӱгӧ лэктын модашыжэ изэ шалавырым, пидмэ тувурым ыштыш кӱлэш. Тудын ӱмбӓч шокшо штраш мыжэрым йа, уло гын, кӱрӱкым чиктыман. Тунам вара йоча ок кылмэ. Тэлэ кэчыштэ шокшо пӧртыштӧ шинчымыж годым йоча кэҥэж вургэм дэн лийжэ. Марий йэшыштэ шуко годым тыгэ ыштат: пӧртыштӧ шокшо вургэм дэн шинчат, тӱжвӓк чара вуйын, мыжэрдэ лэктыт. Тыгэ ыштымэ йочан тазалыкшым пытара. Школыш шудымо йоча жапым кушталыштмаштэ, коштмаштэ эртара. Тыдым шинчэн шогыман. Сандэн вургэмжат эркын лийжэ, кошташыжэ, модашыжэ ынжэ йӧсэмдэ.

Чулка.

Тэлым йочалан шокшо штраш чулкам чикташ сай. Йымачшэ пански чулкам чиктыман йа иктаж пасма ыштырым. Адак чулкажэ пэш куго ынжэ лий. Модын пӧртылмӧнгӧ касвэлэш чулкажым кудашын портышкэмым чиктыман.

Ката-кэм.

Марий йаллаштэ шуко вэрэ йондалым пидыт гынат, ындэ Совэт влас лиймэ дэч вара йоча-влаклан ката-кэм-влакымат чикташ тӱнгӓльыч. Вургэм ганьак ката-кэмат йолым шокшо дэч йӱштӧ дэч, лавра дэч арала. Ката-кэм изэ лийэш гын, йочан йолжым пужа, парньажым нузылта. Йочан ката-кэмжэ изыш кугырак лийжэ. Йоча кэчын кушкэш сандэн тудо томамэш толэш.

Адак ката-кэм нэлэ ынжэ лий. Нэлэ лийэш гын, йочалан кушталашыжэ йӧсӧ лийэш. Портышкэмым йочалан тэлым гына чиктыман. Портышкэмын пурлажым шолаж дэч ойыраш ӧк лий гын, туганьэ портышкэм йочан йолжылан эркын лийжэ, нымат ынжэ кысэ.

Вуйэш чийымэ.

Йочалан нидмэ упшым посто дэн ыштыман. Мамыкан йа мэжан упш йочан вуйжым пэш чот ырыкта. Пылышан упш йочалан алама. Тудо йочам лэвэ кэчэ годымат пылышыжым пэтырэн кондышшан ышта, колмашыжым пэнгыдэмда. Тэлым йочалан башлык сай. Йӱштӧ годым тудым чийаш лийэш, шокшо годым—шолаш.

Пиж.

Тэлым йочалан шокшо пидмэ пижым чиктыман. Мэж дэн пидмэ пиж пэрчатка дэч сай. Пэрчатка дэн кид йылэ кылма.

Школыш шудымо йочам кэнгэжым кузэ чиктыман?

Тэлым йочан капшым йўштö дэч саклалтэш. Кэнэжым йочан капшэ эрэ йўж дэн шўлыжö, кэчэш энгдалтшэ манын коштылтэш. Коч моганьэ вургэмат, мут гыч, пасма тувурат йочан могыржылан шўлäшыжэ кулэш эрыкым ок пу. Чара могыр эркын шўлä, кап гыч кўлтымäш настам коваштэ коч шуко луктэш. Ты ойлымо тэвэ тывэчат палэ. Мут гыч йўштырак пöлмäштэ чараватырын кўзгö дэк лышэмат гын, кўзгэш пар шинчэш. Чийышэ йэнг кўзгö вокгэк шогалэш гын, кўзгэш пар ок шич. Тывэч палэ: чара могыр гыч вўд пар шукырак лэктэш. Адак йэнг чараватырын шога гын, шўлыш коваштым кошта, сандэн коваштэ дэк вўр шуко толэш, коваштэ кўлдымäш настам тўжвäк шуко лукташ тўнгäлэш. Сэдыгэ капыштэ улшо кўлдымäш наста-влакым пытара. Сандэн лэвэ кэнгэж кэчыштэ, кэчэ пэш ок шыратэ гын, йоча-влакым ик жап чараватырын кондышташ лийэш. Вургэмымат, йочан чара вэржэ шуко кодшашлык ургыман.

Йочам кэчэ йымалнэ кондыштмо пэш пайдалэ. Мландўмбäлсэ илыш кэчэ дэч посна илэн огыт

кэрт. Кэчэ йымалнэ коштмо дэн кэнгэжым йоча-влак кушкытат, нэлэмытат. Кэчэ шыратымэ вўрым сайэмда, капым тазарта. Тудак пижшан чэрын мокробышт-влакым пуштэш, сэдыгэ йочам чэр дэч арала. Кэчэ шыратымэ коваштэ, кап шыл коч адэмэ кöргыш пурэн шўмым, шодым, мўшкўр пуштым сайэмдат.

Йочан вургэмжэ монар вичкыж, монар ошо, тунар тудын кöргышкыжö кэчэ шыратымэ пурэн шуэш. Тыдлан йўдыгышаш укэ. Молан тугэ лий-мыжэ палэ. Кэчэ мыланна шокшо йуж дэн кимий йужым пуа. Ош вургэм кэчын шокшо йужшым мöнгэш чактарэн колта, сандэн мылана пэш шок-шын ок чуч. Кимий йужшым ош вургэм кöргышкö пурта. Сандэнэ кэнгэжым йочалан куштулгырак ош вургэмым чиктыман.

Кэнгэж вургэм.

Мэмнан марий коклаштэ йоча-влаклан кужо выньэр тувурым ургат, вожын йолашым ыштат. Ты вургэмым сайэшак чотлаш ок лий. Йочам тазан куштымышт шуэш гын, ончыкыжо йоча-влаклан шокшдымо тувурым ыштыман, адак онг дэн туп ўлыш чара лийжэ. Йолашыжым, кўчўкым ышташ сай. Адак йолашлан кандра ыштыман огыл. Ту кўчык йолашым шалавар пормо дэн ургэн вачэ коч кучыктыман. Тугэ ыштымаштэ йочан пиктымэ вэржэ ик вэрат ок лий. Ик мут дэн каласымаштэ йочан кэнгэж вургэмжэ вачэ-шыжэ гына шып пижшэ, моло вэрыштыжэ эркын лийжэ.

Кэчэ мучко жап молэм кэртэш. Эрдэн шокшо, кас вэлэш йўштö лийын кэртэш. Сандэн йўштырäк годым тувур ўмбäч шовырым да монь чиктыман, шокшо годым шокшдымо тувурым да монь.

Кэнгэж йўштырäк кэчыштэ, шошым, шыжым йочалан кэнэж вургэм ўмбäч шокшырак вургэмым чикталтэш. Ава-влаклан жапым ончэн йочаштым чиктэн мошташ кўлэш—тыдэ пэш кўлэш паша. Йоча ынжат кылмэ, ынжат ырэ, вигэжымат авалан жапшэ дэнэ шинчэн налмап, йочажым жапшэ дэн чиктыман. Йоча йошкаргэн пўжäлтäш тўнäлэш гын, авалан йочам мöнгэш нангайэн куштылгырак вургэмым чиктыман. Йоча ошэмаш, кылмаш тўнäлэш гын, пöртыш нангайэн шокшырак вургэмым чиктыман. Йочан кылмышым йа пэш шокшо манмыжым вучаш ок кўл. Шуко годым йоча модмыж дэн кылмымыжым йа нэш пўжäлтмыжым огэшат шиж, сандэнэ тудым шайлаш кўлэш, йўштö годым шокшо вургэмым чикташ, шокшо годым куштулго, кэчыштэ коштшашлык вургэмым.

Йолэш чийымэ.

Кэнгэжым йочан йолжо нэргэн пэш шонаш ок воч. Эрэ шаршудышто, ошмаштэ чара йолын коштмыжо йочалан пайдалэ вэлэ. Чара йолын коштмыжо йочам пэнгыдэмда, чэрат тудлан ок пэршэ. Тыдымат каласыдэ ок лий. Марий йоча-влак вўд воктэн коштын йолыштым лавыртэн пытаратат огыт муш. Лавра чара йолышт дэнат коштыт, малат, сандэн йолэшышт чивыгэньэ манмэ лийэш, йол коваштышт шэлыш-

алт пыта. Тугэ лийдымаш вэрч авалан йоча-штлан лавра йолыштым кэчын мушкаш йа мушкыкташ кўлэш. Йал дэч пэл могырыш пктаж вэрэ кайаш возэш гын, тунам йочалан йолжым пидыктыман. Кэнгэжым йочалан пански чулкам чикташ ок кўл, выньэр ыштырым пидыктыман.

Йоча йолжым вўр колта йа нузылта гын, тунам „йода“ лўмäн эмым йыгэн эрэ лустра дэн пидман. Йода эм шэргэ огыл. Тудым коч могань аптэк гычат налаш лийэш. Акшэ 10 ыр йа 15 ыр. Йода кажнэ марий крэстйан суртышто лийжэ. Тудо пэш кўлэш эм. Нузылгышо йа вўр кайышэ вэрым лавран лустра дэн пидат гын, вўр кайышэ вэр ора, утыр пуалаш тўнäлэш.

Кэнгэжым вуйэш мом упшалман, пидман?

Кэнгэж кукшо кэчыштэ вуйэш нымомат упшалдэ кошташ сай. Вуйым тунам ўп арала. Кэчэ пэш шырата гын, тунам выньэр дэн шлапам упшалман. Мэж шлапа ок йöрö тудо вуйым пэш ырыкта, зийаным ышта. Кэнгэжым адак изэ йоча ўдўрвлаклан ош йалукым вуйэшышт пидыктыман. Сар ўп кэчэ шокшым вуйыш ок нурто, мöнгэш колта. Шэм ўп кэчэ шокшым йўэш вэлэ, сандэн шэм ўнäн изэ ўдўрлäнäт шокшо годым вуйэшыжэ ош солыкым пидаш возэш.

Кэнгэжым йочан каншэ чаран коштэш гын, вийангэш пэнгыдэмэш, тўрлö чэр дэч порэмэш, аралалтэш.

Йоча, коч моганьэ саска, коч моганьэ кушкыш ганьак кэчэ дэч, эрэ шўлўш дэч посна сайын

кушкын ок кэрт. Сандэн кажнэ шокшо кэчыштэ йочам эрэ йужышто, кэчыштэ кондыштман, сэдыгэ тудын каншым тазартэн пэнгыдэмдыман.

Вургэмымат йочам кэчэ ырыктэн кэртшашлык ургыман.

Пытартышлан, вургэм нэргэн ойлымо дэн пырльа, шовычо нэргэнат каласыдэ ок лий. Марий йэшыштэ шӱргӧ дэн кид ӱштäш уло йэшлан ик шовычо. Тыдэ пэш куго йонгылышлык. Йэшыштэ траком чэр дэн ик йэн чэрланыш гын, вигэнат шовычо коч траком чэр дэн чэрланат. Сандэнэ марий ача-ава-влаклан тыгэ манаш возэш: Икшувыдам траком чэран ынэда ыштэ гын, кажнэ йочаланда кид дэн шӱргӧ ӱштäш посна шовычым ыштыза!

Акшэ 12 ырш. 27516 Цена 12 коп.

На марийском языке
(Восточно-луговое наречие)

ГРИНБЕРГ. Одевайте ребенка правильно

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ СССР
Москва, Центр, Никольская, 10.